

О. М. Рудакевич,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології
Тернопільського національного економічного університету

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА НАЦІЄГЕНЕЗУ

У статті розкривається значення соціально-економічних процесів для формування та функціонування національних спільнот. Обґрунтовано пріоритети політики української держави, спрямовані на зміцнення соціально-економічних і культурно-економічних основ націєгенези.

Ключові слова: нація, націєгенеза, соціальна сфера, економіка, культура.

О. М. Рудакевич
ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА НАЦИОГЕНЕЗИС

В статье раскрывается значение социально-экономических процессов для формирования и функционирования национальных общностей. Обоснованы приоритеты политики украинского государства, направленные на укрепление социально-экономических и культурно-экономических основ нациогенезиса.

Ключевые слова: нация, нациогенезис, социальная сфера, экономика, культура.

О. М. Rudakevych

INFLUENCE OF SOCIAL AND ECONOMICAL FACTORS ON NATIONAL BUILDING

The article reveals the importance of economical and social processes in building and functioning of national community. Priority lines of politics of Ukrainian nation that are directed on social and economic and cultural and economic strengthening of national building are proved.

Keywords: nation, national building, social sphere, economy, culture.

Постановка проблеми. У дослідницькій практиці здебільшого робиться наголос на культурних, етнічних та політичних ознаках національного феномену. Однак життєдіяльність нації, її формування, функціонування і розвиток істотно залежать й від соціально-економічних чинників, яким слід приділяти належну увагу, особливо в умовах національного відродження та модернізації.

Аналіз досліджень і публікацій. Відомо, що у марксистському трактуванні національна спільнота, як і інші макросоціальні явища, мала обов'язковий економічний атрибут. Вважалося, що нації виникають тоді, коли формується ринкова економіка, яка зумовлює спільність економічного життя, тобто із настанням епохи капіталізму. Коли ж економічний детермінізм як твердження про безумовну пріоритетність економічних чинників суспільного розвитку зазнав справедливої критики, вітчизняне суспільствознавство почало нехтувати ним, і сьогодні цей принцип практично не береться до уваги, зокрема і в дослідженнях націєгенези—процесу зародження, утвердження і розвитку національних спільнот. На наш погляд, така пізнавальна позиція є хибною, особливо з огляду на той факт, що більшість злетів і падінь нині існуючих націй тісно пов'язана саме із станом економіки. У чому ж полягає значущість соціально-економічних факторів у націєгенезі?

За відповіддю звернімося спершу до зарубіжної націології. У ній чимало сучасних та зовсім не марксистських теорій нації звертають серйозну увагу на економічний фактор формування і функціонування нації. Наприклад, один із фундаторів етнічної теорії нації, професор Лондонської школи економіки Е. Сміт визначає націю як «сукупність людей, що має власну назву, спільну історичну пам'ять, масову громадянську культуру, спільну економіку та однакові для всіх членів юридичні права і обов'язки» [1, с. 51]. Інший визнаний теоретик нації та націоналізму Е. Геллнер вважає нації одним із наслідків модернізації—переходу людства від аграрного до індустріального суспільства. Цей процес, на погляд ученого, вимагає уніфікації і стандартизації мови, освіти й культури, а ті, своєю чергою, неможливі без політичної підтримки. Тому виникають національні держави з оновленою гомогенною культурою як своєрідним сплавом високої (універсальної) та народної культур [2, с. 49-71]. Отже, індустріальне суспільство утверджується як національне, детермінуючи особливий тип культури і держави.

Вплив соціально-економічних чинників на формування та функціонування націй знайшов певне відображення і у працях вітчизняних науковців—О. Білоруса, В. Ворони, В. Горбуліна, С. Злупка, М. Михальченка, О. Соскіна, Ю. Пахомова, В. Черняка та ін. Однак ця тема вимагає подальшого дослідження із використанням міждисциплінарного підходу.

Метою статті є з'ясування впливу соціально-економічних чинників на націєгенезу, в тому числі на консолідацію і мобілізацію вітчизняного соціуму, формування на цій основі модерної української нації.

Основні результати дослідження. Як показує європейський історичний досвід, взаємозв'язок економічного зростання з культурним прогресом та розбудовою нації є вельми складним і неоднозначним. Відомо, наприклад, що економічне процвітання італійських держав у XV-XVI ст. спричинило бурхливий розвиток культури—освіти, науки, мистецтв. Але епоха Відродження в Італії не зумовила формування національної держави. Це сталося лише через п'ятсот років, і не стільки внаслідок культурного Ренесансу, скільки завдяки потребі створення єдиного національного ринку та єдиної консолідованої держави. Національними героями цього разу стали не митці, а політики на чолі з Гарібальді. Цей рух і цей період (від кінця XVIII ст. до середини XIX ст.) італійці називають Рисорджименто. Висновок полягає в тому, що розбудова нації базується не просто на приватній власності чи зростанні багатства, а на розвинутому товарному виробництві, яке вимагає формування спільного ринку на значній території в межах централізованої держави. Однак з утворенням такої держави формування нації не завершується—воно продовжується, а, нерідко, тільки починається, адже з різномірного населення слід сформувати національно свідомих, освічених і культурно-споріднених громадян. Недаремно, після вдалого заснування італійської національної держави 1861 р.,

колишній п'ємонтський прем'єр-міністр Массімо д'Адзельо, з огляду на наявність у країні значної кількості специфічних регіональних культур та протистояння Північ-Південь усередині Італії, зауважив: «Італію ми створили, тепер нам треба створити італійців» [3, с. 591].

Повчальним є також досвід взаємодії економіки, політики і культури в середовищі іншого великого європейського народу—німецького, який зумів створити всередині ХІХ ст. із кількох десятків невеликих держав єдину національну політичну спільноту. У процесі боротьби за неї розгорнулася гостра полеміка між двома авторитетними економістами—К. Марксом та Ф. Лістом.

К. Маркс вважав ідею національної держави хибною, оскільки вона була на заваді розгортанню світової революції, яка мала б покінчити з експлуатацією людини людиною. Ф. Ліст—ідеолог економічного націоналізму—твердив, що прогрес німецького народу лежить на шляху формування національної держави, яка органічно поєднає культуру, економіку й політику. «Саме це—зауважує Р. Шпорлюк,—дає підстави називати Ліста одним із перших політекономів, хто наважився шляхом економічного розвитку перетворити національно-культурну спільноту на політичну одиницю» [4, с. 42]. Шлях, який теоретично обґрунтував та практично відстоював Ф. Ліст, виявився історично перспективним, і при цьому не тільки для німецького народу. Отже, формуючи національну економіку як цілісний та самобутній організм на основі світогляду і традицій народу, спільноти перетворюються у нації. Чи підтверджує нинішній український досвід цю закономірність?

Затяжна економічна криза, катастрофічна інфляція та зубожіння народу, особливо протягом першого десятиріччя незалежності України, розвіяли міф про істотний економічний потенціал молодого держави. Саме цей міф значною мірою спонукав 1 грудня 1991 р. більшість жителів колишньої радянської республіки, у тому числі й етнічні меншини, голосувати за повний суверенітет України.

Особливо негативно вплинули на націєтворчий процес такі дегенеративні економічні процеси, як занепад високотехнологічних галузей народного господарства, посилення міжрегіональної економічної диспропорції, орієнтація сировинних галузей на зовнішній ринок, збільшення натурального укладу в соціально-економічній структурі українського суспільства. Усе це істотно підірвало міжрегіональні економічні зв'язки та національний ринок. П'ять східних областей України нині виробляють майже дві третини промислової продукції (в основному сировинної, енергомісткої), яка має вельми мало споживачів на теренах власної держави. У Дніпропетровській області у 2010 р. такої продукції вироблялося 86,7%, у Луганській—85,6%, у Донецькій—81,9%, у Запорізькій—62,7%, у Харківській—39,4% [5]. Частка населення, зайнятого натуральним господарством, збільшилася за роки незалежності України вчетверо і сягнула 12% загальної кількості працюючих. Причому серед сільського населення цей показник становить понад 50%. Отже, значна частина громадян фактично вилучена з економічного спілкування навіть у своєму регіоні, не кажучи вже про їх відсторонення від національного ринку.

Істотною проблемою є також питання про національний, патріотичний характер вітчизняної економіки і вітчизняного бізнесу. Великий та значна частина середнього бізнесу постали не стільки через розгортання виробництва і сфери послуг, скільки внаслідок сумнівно-правової приватизації державного майна, казнокрадства та комерційної діяльності. Усвідомлюючи це, широкий народний загал не може довіряти підприємцям, сподіватися на їх чесність і патріотизм. Про вульгарність та марнотратство «нових українців» ідеться у багатьох наукових працях. Як зазначає дослідник із Великобританії Е. Вілсон у монографії «Українці: несподівана нація» (2004), «є чимало

свідчень, навіть візуальних, про вакханалії представників нової еліти (орґії у стилі Римської імперії, на яких із великих тортів вилазять покриті шоколадом повії, величезні вилли під Києвом, позбавлені архітектурного смаку—деякі навіть у вигляді середньовічних замків, і таке інше). Втім, можливо, ці божевільні гулянки є ознакою невпевненості у завтрашньому дні»[6, с. 441].

Щоб бути впевненим бізнесменом в Україні, треба мати політичний «даж»—підтримку державних адміністрацій, правлячої партії, володіти статусом «народного депутата» тощо. Це також відкриває шлях до державних замовлень і ресурсів. Вторинне паразитування великого капіталу на державному майні та державному бюджеті (первинне було пов'язане із так званою прихватицією), проникнення тіньового капіталу у велику політику, злиття з нею загрожують нині національній безпеці, на що постійно звертають увагу політичні експерти. Наприклад, член-кореспондент НАН України, головний співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса М. Михальченко серед основних політичних ризиків у сучасній Україні, таких як нерозв'язана проблема розподілу функцій влади, брак консенсусу еліт, перманентне захоплення владного центру регіональними елітами, які в кожному конкретному випадку не схильні співпрацювати з іншими регіональними елітами, навіть київською, аморальність депутатського корпусу та ін., називає «взаємопов'язаність капіталу і влади, що перетворює капітал на владу, а владу—на капітал»[7, с. 4-5]. На підставі вищесказаного слід зробити висновок, що підприємницький клас, який був головним суб'єктом націєтворення у Великобританії, Франції, Італії, Німеччині та інших країнах світу, в Україні дистанційований від народу; народ не довіряє йому, що аж ніяк не сприяє згуртованості українського соціуму. Тут варто згадати мудрі застереження й поради видатного іспанського філософа Х. Ортега-і-Гасет, висловлені ним у праці «Безхребетна Іспанія»: «Національне здоров'я,—зазначав він,—залежить від усвідомлення кожного з .класів і цехів, що вони лиш невід'ємні частини одного суспільного тіла. Знехтувавши власне покликання, група неминуче втратить всяку чутливість до соціальної взаємозалежності. Тож необхідно підтримувати в кожному класі чи професії свідомість того, що довкола існує багато інших класів і професій, співпраці котрих вони потребують»[8, с. 156-157]. На погляд філософа, «партикуляризм класу набагато серйозніший симптом розладу, ніж рухи етнічного й територіального сепаратизму»[8, с. 158].

У ХХІ столітті в багатьох країнах доволі гостро постає питання про лідерів, котрі зможуть ефективно вирішити не лише політичні, а й економічні проблеми держави та народу. Адже початок третього тисячоліття супроводжується чималими економічними труднощами не лише для України, а й для світової спільноти загалом. Проте, якщо у більшості країн Заходу тривалий час існував капіталізм, котрий супроводжувався формуванням економічної еліти, то в Україні тоталітарна влада не давала жодного шансу на появу такого суспільного прошарку. Тому після здобуття незалежності наша держава зіткнулася з проблемою відсутності національної бізнес-еліти. «Саме у цей момент була потрібна національна економічна еліта, але колоніально-імперська система її не готувала, тим паче згідно з вимогами національного державотворення. Навпаки, всіляко винищувала, в тому числі й еліту економічну»—зазначає академік Академії економічних наук України, лауреат премії імені Михайла Туган-Барановського С. Злупко [9, с. 518].

Безперечно, за двадцять років незалежності встигло сформуватися нове покоління економістів, які дивляться на господарювання з точки зору ринкової економіки. Однак у своїй більшості сучасні українські бізнесмени залишаються пасивними спостерігачами суспільно-політичних та націєтворчих процесів. Сучасні підприємці дбають в основному про власний добробут і примноження своїх статків. Політика для них цікава лише тоді, коли вона сприяє їм у цьому. Учені-економісти також недостатньо уваги приділяють

націєтворчим процесам, не усвідомлюючи, що саме вони повинні бути новаторами у вирішенні економічних проблем рідного краю.

«Суттєвою прикметою національної економічної еліти, – підкреслює С. Злупко, – мають бути, передусім, національні почування. Насправді цього замало. Окрім національних почувань і державницьких орієнтацій, економічній еліті має бути притаманна наукова, господарська та громадська активність» [9, с. 518-519].

Ще одним аспектом розвитку країни, яким часто нехтують учені-економісти і бізнесмени, є формування національної економічної культури, її органічного поєднання з культурними основами інших сфер суспільного життя. Важливо, щоб економічні цінності відповідали ментальності та потребам нації, народним традиціям, моральним принципам і нормам. Слід погодитися з думкою Ю. Шайгородського, що «власне ринкові відносини та пов'язані з ними цінності не можуть бути самодостатніми, тобто виступати як вищі цінності» [10, с. 156]. Вони є засобами розвитку особи й нації, умовами їх гармонійних взаємин.

Владні інститути української держави взяли курс на лібералізацію й демократизацію суспільного життя. Як сприймаються ліберальні, й насамперед економічні, цінності українським соціумом? Для з'ясування цього звернімося до результатів національних щорічних моніторингових опитувань, які проводить Інститут соціології НАН України. У 2010 р. на запитання «Як Ви ставитеся до передачі у приватну власність (приватизації) великих підприємств?» 61,3% респондентів відповіли, що «скоріше негативно», 24,5% – «важко сказати, негативно чи позитивно», 12,9% – «скоріше позитивно». Ці показники істотно відрізняються від громадської думки в 1992 р. Тоді вони були відповідно такими: 31,6%, 41,8% і 25,1% [11, с. 483]. Отже, на початку суверенного існування України наші співвітчизники мали більш прихильне ставлення до приватизації. Нині понад дві третини опитаних дають негативну оцінку роздержавленню основних галузей національної економіки.

Подібне ставлення громадян спостерігається і до приватизації землі. Якщо у 2010 р. на запитання «Як Ви ставитеся до передачі у приватну власність землі?» 51,4% опитаних громадян відповіли «скоріше негативно», 23,2% – «важко відповісти, негативно чи позитивно», 24,0% – «скоріше позитивно», то в 1992 р. відповідні показники були такими: 13,9%; 21,8% і 63,5% [11, с. 483]. Сьогодні противники приватизації землі більше ніж удвічі переважають прихильників цього процесу; в 1992 р. кількість позитивних відповідей щодо приватизації землі у чотири рази перевищувала кількість її противників (відповідно 63,5% та 13,9%).

Такі орієнтації громадян щодо приватизації і приватної власності в цілому значною мірою зумовлені тривалою економічною кризою та вкрай незадовільною економічною політикою влади, спрямованою на лібералізацію народного господарства. Але наведені дані демонструють також сутнісні риси сучасної економічної свідомості українського суспільства: усупереч поширеній думці про українців як носіїв приватновласницької психології і індивідуалістів, вони не надто прихильно ставляться до приватної власності як суспільної цінності. Очевидно вдаються взнаки відповідні радянські настанови, особливо у старших поколінь народу. Підтверджує це і відповідь на запитання «Яким чином, на Вашу думку, держава має брати участь в управлінні економікою?» У 2010 р. лише 5,3% респондентів підтримали тезу «треба мінімізувати участь держави – все регулює ринок», 31,6% – «треба повернутися до планової економіки на основі повного державного обліку та контролю», 48,4% – «треба поєднати державне управління і ринкові методи» [11, с. 484].

Більшість парламентських сил України (крім Комуністичної партії України) має ліберальну програму соціально-економічного та політичного розвитку українського суспільства. При цьому значна кількість програмних положень дисонують із ціннісними уявленнями й орієнтаціями більшості громадян (особливо щодо приватизації землі). Дбаючи про утворення єдиного економічного простору між державами колишнього СРСР та посилення співпраці з ЄС, не звертається належна увага на формування національного економічного простору, повноцінного національного ринку. Немає належної уваги до проблеми розмежування власності (бізнесу, капіталу) і політичної влади, подолання надмірного розриву в рівнях доходів різних суспільних верств. Окремі політичні сили та олігархи неукраїнської національності, що їх фінансують, наполягають на державній україно-російській двомовності, що також не сприяє консолідації українського соціуму.

Економічну основу національного життя, проблеми, які існують у цій сфері, шляхи їх розв'язання, багато хто із політиків пропонує підняти до рівня національної ідеї. Це ідеї приватизації чи, навпаки, націоналізації основних фондів виробничої сфери, розвиток ринкової економіки чи повернення до планового господарювання, допуск на територію України іноземних інвесторів на вигідних для них умовах, формування спільного з іншими державами економічного простору та інше. Немає сумніву, що економічна складова повинна стати важливим компонентом національної ідеї. При цьому потрібно зосереджуватися не на реалізації окремих економічних проектів, а на створенні принципово нових засад господарювання, формування цінностей, які мають визначати спрямованість процесів, у тому числі в інших сферах суспільного життя.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що соціально-економічні процеси відіграють істотну роль у націєгенезі як її об'єктивні чинники та важливі складові. Без формування економічної системи країни на засадах національних цінностей та інтересів, утвердження відповідної їй соціальної структури неможливе відродження й успішна модернізація української нації. Подальше дослідження цієї тематики може дати адекватне уявлення про головні проблеми націєтворчої політики української держави, партій та суспільних рухів. Найбільш актуальними практичними завданнями у зазначеній сфері вважаємо такі:

- пропагування актуальних для сучасного українського суспільства цінностей та ідеалів, національної ідеї, яка орієнтує народ і владу на побудову суверенної, демократичної, правової й соціальної держави, ліберальної економіки та модерної етнополітичної української нації;
- утвердження української мови і культури як основи комунікації та соборності країни, забезпечення рівноправності громадян усіх національностей у користуванні матеріальними і духовними ресурсами держави;
- подолання територіальної диспропорції в розвитку національної економіки та соціально небезпечного розриву в рівнях доходів різних груп населення;
- розвиток міжрегіональних господарських зв'язків, формування єдиного економічного простору в межах української держави як основи консолідації українського суспільства;
- формування національно-свідомої та відповідальної перед народом економічної еліти, покликаної відіграти роль своєрідного локомотиву націєтворчого процесу;
- активне залучення представників вітчизняної економічної науки до осмислення ролі соціально-економічних чинників у формуванні основ модерної української нації.

Література

1. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт ; пер. з англ.–К. : Основи, 1994.–223 с.
2. Геллнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / Е. Геллнер ; пер. з англ.–К. : Таксон, 2003.–300 с.
3. Альтер П. Нація: проблеми визначення / П. Альтер // Націоналізм. Антологія.–К. : Смолоскип, 2000.–С. 580-592.
4. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / Р. Шпорлюк ; пер. з англ.–К. : Основи, 1998.–479 с.
5. Обсяг реалізованої продукції за основними видами промислової діяльності за січень-грудень 2010 року // Експрес випуск державного комітету статистики України за 28.10.2011 р. № 21 [Електронний ресурс].–Режим доступу : www.ukr.gov.ua
6. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Е. Вілсон ; пер. з англ.–К. : К.І.С., 2004.–551 с.
7. Михальченко М. Політичні ризики в сучасній Україні: виклики і відповіді / М. Михальченко // Політичний менеджмент.–2007.–№ 3.–С. 3-8.
8. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гасет ; пер. з іспан.–К. : Основи, 1994.–420 с.
9. Злупко С. Економічна еліта і національна економіка / С. Злупко // Злупко С. // Наукові діалоги.–Львів : Тріада Плюс, 2005.–С. 517-521.
10. Шайгородський Ю. Динаміка економічних цінностей в умовах ринкових трансформацій / Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент.–2011.–№ 6.–С. 145-157.
11. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги.–К. : Ін-т соціології НАН України, 2010.–636 с.
Стаття надійшла до редакції 29 березня 2012 року